

**ZAGREBAČKI GRADEC -
*dacia regis, taxa communitatis, servicia communis***

Dr. sc. Magdalena Apostolova Maršavelski,
redoviti profesor
Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

UDK: 336.2.02(497.5 ZAGREB)"12/14"
Ur.: 13. veljače 2001.
Pr.: 21. ožujka 2001.
Izvorni znanstveni članak

*Autorica se osvrće na vrela koja sadrže podatke o dažbini građana vladaru te građana i ostalih kategorija stanovništva općini. Prva, *dacia regis*, određena su sredinom 13. st. i u istom paušalnom iznosu naplaćivana do druge polovice 15. stoljeća. O novčanim dažbinama općini vrela sadrže zanimljive (i kontroverzne) podatke, posebno u "poreznom dokumentu" iz 1368. god. Nenovčane obveze nositelja civiteta u vrelima su tek okvirno naznačene. Komentirajući davanja dijela pučanstva koji nije imao civitet - inhabitatora i inkvilina - autorica ukazuje na, u vrelima raspoznatljivi, ali u literaturi zaobiđeni kriterij njihova razlikovanja.*

Ključne riječi: *dacia regis, taxa communitatis, vigilatura, inhabitatores, inquilini.*

I.

Obveze građana slavonskih slobodnih kraljevskih gradova prema vladaru i gradskoj općini bile su predmetom brojnih analiza i komentara u literaturi. Davanja najvišoj instanciji povjesničar Timon kvalificira jednostavno kao "*Marderzins*,"¹ dok Vjekoslav Klaić predlaže više rješenja.² Obveze Petrinje, Samobora i Jastrebarskog po privilegijama iz 1240., 1242. i 1257.³ Klaić tumači kao "neku vrstu paušala za marturinu", ali u dažbinama Vukovara, Virovitice i Križevaca, koji su privilegijama od 1231. 1234. odnosno 1252.⁴ plaćali "*pro quolibet porta*" (prvi polovicu fertona, drugi po četiri pondera, te Križevci 40 denara), prepoznaje dažbine zvane "*liberi denarii*", naglašavajući činjenicu da je npr. u Križevcima bila na snazi zabrana naseljavanja onih

¹ Timon, A., *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, Berlin 1909.

² Klaić, Vj., *Marturina, slavonska daća u srednjem vijeku*, Rad JAZU, 157/1904.

³ C. D. IV, 123; C. D. IV, 164-166; C. D.V, 51.

⁴ C. D. III, 346; C. D. III, 422; C. D. IV, 489-491.

koji su bili "marturinarii" te da u tekstu stoji "objašnjenje" da građani taj iznos plaćaju "pro libertate ipsorum". Davanja Varaždina po privilegiju iz 1209. god. Klaić pak smatra "dačom s kmetskih mansija".⁵ Po Herkovu *census regius* odnosno *dacia regius* slobodni kraljevski gradovi plaćali su za "posebne slobode i kraljevu zaštitu", a iznos dažbina pojedincu određivao se prema njegovoj "imovnoj snazi".⁶

Tkalčić, komentirajući gradečki cenzus vladaru, konstatira tek da se iznos plaća "u ime priznavanja (vladareva) gospodstva".⁷ Mažuranić, pozivajući se također na izvore zagrebačkog Gradeca, bavi se pojmom "Bewd", ("Beud") kojeg tumači kao "vojščinu... tj. onu istu njemačku daću "Bede".⁸ S tim se mišljenjem Nada Klaić ne slaže, te sama smatra da je "Bewd" dažbina "uobičajena i isplaćivana na Martinje".⁹ O dažbini Gradeca vladaru i novčanim obvezama njenih stanovnika prema općini izravno je riječ u sačuvanom Popisu stanovništva i kurija iz 1368. god.,¹⁰ zacijelo "najintrigantnijem" dokumentu bogate izvorne građe Gradeca. Ovo je vrelo bilo predmetom brojnih analiza u literaturi - počev od komentara Tkalčića, prijedloga N. Klaić, analiza Kampuša,¹¹ osvrtu Grothusena,¹² Krivošića,¹³ Bedenka¹⁴ i autorice ovih redaka¹⁵ do kritičkih raščlambi arhivskog predloška i Tkalčićeve transkripcije teksta u radovima Luje Margetića.¹⁶

2.

Novčana godišnja obveza Gradeca ne spominje se u Zlatnoj buli. Tek u ispravi iz 5. siječnja 1258. god. zabilježeno je da su građani bili dužni isplaćivati 200 pensa

⁵ Klaić, Vj., op. cit., str. 187.

⁶ Herkov, Z., Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, I, Zagreb, 1956., str. 104-105.; 171-172.

⁷ Tkalčić, I., *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae* (u daljnjem tekstu: MCZ) I, str. CI.

⁸ Mažuranić, V., Prinosi za hrvatsko pravno-povijesni riječnik, Zagreb, 1908.-1922./51-52. (isp. MCZ, I, 373).

⁹ Klaić, N., Povijest Zagreba, Zagreb, 1982., str. 127.

¹⁰ Vidi "Curiae, item numerus civium et inhabitatorum ac taxa eorumdem in civitate Montisgrencensis, anno 1368." (MCZ, XI, 227-236) te "...numerus inquilinorum et taxa eorumdem (MCZ, XI, 137-249). Tkalčić je ovo vrelo, kao prvo od velike izvorne građe srednjovjekovnog Zagreba samostalno publicirao još 1875. god. (Tkalčić, I., Dva odlomka za povijest grada Zagreba i XIV vieku, Starine/7) a - svrstano među ostale *Rationes* - publicirano ponovno 1905. god. u zadnjem tomu *Monumenta zagrabensis*.

¹¹ Kampuš, I., Prilog pitanju o poreznom sistemu u Gradecu od XIV do XVI stoljeća, Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 5/1963., str. 5-26.

¹² Grothusen K.-D., Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts, Wiesbaden, 1967.

¹³ Krivošić S., Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX stoljeća, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, Zagreb, Knj. I/ 1981.

¹⁴ Bedenko V., Zagrebački Gradec - kuća i grad u srednjem vijeku, Zagreb, 1989.

¹⁵ Apostolova Maršavelski, M., Zagrebački Gradec - *Iura possessionaria*, Zagreb, 1986., str. 83-95. Vlasništvo nad nekretninama i statusne skupine stanovništva, Zagreb. Gradec, 14. i 15. stoljeće, Naša zakonitost, 11-12/1985.

¹⁶ Margetić, L., O popisu kurija zagrebačkog Gradeca u 1368. god. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 42/4/1992.; Zagreb i Slavonija, izbor studija, Zagreb-Rijeka, 2000. str. 173-189.

"pro annuo census in festo sancti Martini sine deminucione quolibet."¹⁷ Tri godine kasnije, kao priznanje za troškove i napor koji su uložili u izgradnju zidina "ad communem utilitatem tocius regni", tj. na korist čitavog kraljevstva, ta im se obaveza oprašta "in perpetuum".¹⁸ U privilegiju Gradecu iz 1266. god.¹⁹ ova je dažbina definitivno fiksirana na iznos od 200 pensa (40 maraka) te istodobno *explicite* dokinute sve obaveze ustanovljene 1242. god. Da su druge dažbine, posebno *descensus* banu, prestale teretiti građane Gradeca, pokazuje dokument iz 1270. god.²⁰, donijet, očito, nakon protesta građana i pokušaja da se ta obveza ponovo uvede.²¹ God. 1278. Ladislav IV. smatra potrebnim da bana upozori da je njegovo pravo na *descensus* - prošlost²², a i zadnji Arpadovići, nakon pritužbi građana, upućuju ponovno upozorenje da se od Gradeca ne ubire novčani census veći od onog određenog 1266. god.²³ Novčana obveza u tom iznosu trajno je teretila građane, što potvrđuju brojne *de verbo ad verbum* potvrde teksta privilegija iz 1266. god. tijekom 15. te *explicite* tri isprave s konca 14. stoljeća. U ispravi iz 1390. god.²⁴ zabilježeno je da građani imaju svoj cens ("...wlgaliter Beud dicto...") u iznosu od 40 maraka isplaćivati "in die strennarium ad novum annum", a isprave slične sadržine izdate su i sljedeće 1391.²⁵ te 1395. godine.²⁶ Identičan iznos dažbina u tim ispravama (prve dvije izdao je ban Ditrh Bubek, a treću kraljev izaslanik, magister Emerik iz Zeline), ide u prilog tvrdnji da je dažbina, u njima nazvana "Beud", ona ista uvedena "drugim" privilegijem Bele IV. Dažbina u istoj visini, označena kao *dacia regis*, kakvom se uglavnom označava u kasnijim vrelima, isplaćena je 1405. god. zagrebačkom biskupu Eberhardu, kojem je vladar, za dobiveni kredit "prepustio" gradečki *census regius* - "pignoris titulo".²⁷ Nezadovoljni takvim razvojem događaja, građani mu žurno upućuju svoju delegaciju, u čijem su sastavu, pored gradskog suca, Petra Sappara još dva gradska uglednika, jedan od njih zacijelo jedna od ključnih figura gradečkog političkog života koncem 14. stoljeća²⁸ i osobno mu isplaćuju utvrđeni iznos.

¹⁷ MCZ, I, Doc.36.

¹⁸ MCZ, I, Doc.40 ("...debitum ducentorum pensarum.. in perpetuo duximus relaxandas...").

¹⁹ MCZ, I, Doc.49.

²⁰ MCZ, I, Doc.52.

²¹ MCZ, I, Doc.64 ("...super dicto cives descensus non possint nec debeant facere aliqualem...").

²² *Ibidem*.

²³ MCZ, I, Doc.91.

²⁴ MCZ, I, Doc.341.

²⁵ MCZ, I, Doc.345.

²⁶ MCZ, I, 373.

²⁷ MCZ, II, Doc.9. Isplata gradečkih dažbina vladaru - *plene et integre* - zagrebačkom biskupu Eberhardu, dokinuo je 28 godina kasnije svojom oporukom njegov nasljednik Ivan Alben. Isp. MCZ, II, Doc.63 ("...Civitatem de Monte Grech... quam a Sigismundo titulo pignoris possidevat, legat regi, eadem pecuniam superinde concessam, relaxando...").

²⁸ Gradski sudac 1400. god. i višekratni vječnik, *Chun (Chon), mercator et vexillifer de Florencia* nalazi se, između ostalog, među prvima na biskupovoj listi ekskomuniciranih građana iz 1397. god. (MCZ, I, Doc. 397).

Spomenuta transakcija sa zagrebačkim biskupom nije, međutim, spriječila kralja Sigismunda da ponudenu svotu primi i građanima o tome izda urednu potvrdu.²⁹ Konačno, sačuvana je i potvrda o primitku te dažbine u istoj visini, izdatoj po Katarini Celjskoj, na kojoj grofica Celjska potvrđuje da joj je Jacob Eberspeck uručio "vierzyky Griffen Pfennig die (uns) dye Stadt daselbst Jarlechen ze dinst phlichtig sein ze geben".³⁰ Kada je, nakon desetljećima duge vladavine Celjskih grad "otkupio" ban Jan Bitovec, ta je dažbina, po svoj prilici, ostala ista, ali za vrijeme Matije Korvina ona se već plaćala "pro quolibet porta",³¹ uz uvedene dodatne izvanredne dažbine i ratne "kontribucije", a od stanovnika gradečkog suburbija je neko vrijeme naplaćivana čak i marturina.³² Zanimljive podatke o obvezama grada prema vladaru sadrži isprava Matije Korvina, izdata 1468. god., u kojoj vladar opominje notara svoje kancelarije Benedikta Batijana da u Gradecu nisu ubirane dažbine u skladu s odlukama budimskog sabora te da se na popisu nalazi čak 500 "porti", premda - nakon epidemije kuge, kako stoji u ispravi, u gradu jedva da ima toliko stanovnika.³³ Četiri godine kasnije, Matija Korvin "oprašta" gradu sve dažbine i kontribucije,³⁴ a taj je oprost iznova potvrđen 1505. god.³⁵ Dapače, uoči Mohača, ugroženom je gradu određena pomoć od 150 forinti za popravak utvrda.³⁶

3.

O novčanim obvezama građana i ostalih stanovnika prema općini (*taxa communitatis*) dragocjene podatke nalazimo u "poreznom" dokumentu od 1368. god., a ostale se obveze (*servicia communis*) spominju u više upisa posjedovnih knjiga, u kojima se utvrđuju prodaje nekretnina građana "propter non solucione daciurum"³⁷ te u zabilježbama u kojima se registriraju dodjele takvih nekretnina onome koji je te, tuđe, dažbine namirio ("pro persolucione daciurum").³⁸ Te se obaveze građana spominju i u vrelima, u kojima se rijetki pojedinci oslobađaju od plaćanja pojedinih davanja za usluge učinjene općini, zatim u dogovorima stranaka da jedna od njih preuzima dužnost isplatiti i dažbine suugovarača, poput ugovora o doživotnom

²⁹ MCZ, II, Doc.12.

³⁰ MCZ, II, Doc.167.

³¹ MCZ, II, Doc.259.

³² MCZ, II, Doc.271.

³³ MCZ, II, Doc.259.

³⁴ MCZ, II,271.

³⁵ MCZ, III, Doc.47.

³⁶ MCZ, III, Doc.98.

³⁷ U katerni od 1434. god. npr. oko 40% svih upisa odnosi se na ovakva raspolaganja općine. S malim iznimkama, te su nekretnine u pravilu bile "domus" u gradu, pa je njihov gubitak često bio povezan s gubitkom civiteta, čime je izravno vršena selekcija u "donjim" slojevima građanstva, a takve su prinudne prodaje zbog nenamirenih javnih obveza imale karakter sankcije.

³⁸ Isp.npr. MCZ, IX, 298 ("... Item communitas... pro non solucione daciurum et taxarum tam domini regis (quam) nostrorum communium, quandam domum et fundum unius quarte curie que Mirkowych Johannis... prefuerat, Martino jurato... pro persolucionem ipsorum daciurum vendidit perpetuo possidendam").

osiguranju, poslovima kompenzacije i sl. U najvećem broju tih vrela uskraćen nam je uvid u kriterij određivanja obima tih obveza - konkretne se sume rijetko spominju, kao i relevantni podaci koji bi nas približili tom kriteriju. Veličina nekretnine, koja je predmetom raspolaganja općine "propter non solucione daciurum", navodi se, doduše, u mnogim upisima, ali ne i vrijeme za koje ove obveze nisu ispunjene, pa saznajemo najčešće tek da je riječ o dažbinama nenamirenim mnogo godina unatrag.³⁹ Kod komentara o tim obvezama općini ne spominju se ni podaci o tome da li je u navedenim novčanim iznosima uračunata i koja je novčana protuvrijednost radnih renti koje su se mogle - kako to saznajemo iz izvora - isplaćivati u novcu. Vrste i opseg tih obveza, koje su teretile samo nositelje civiteta, spominju su najčešće posve općenito, pa tek u ponekom upisu raspolaganja dužnikovom nekretninom nalazimo bliže specificirane zabilješke da se nekretnina, između ostalog, prodaje i "propter non exhibicione...opportunarum serviciurum communium"⁴⁰ a te su službe pojedinačno označene kao "conductio lapidum et arene",⁴¹ "conductio lapidum, roborum et aliorum attentiorum",⁴² "exhibicio vigilaturarum",⁴³ ali se najčešće nazivaju "servicia communis",⁴⁴ "labores ordinariis",⁴⁵ "labores ordinariis, vulgo tlaca vocatis".⁴⁶ Očito su te "građanske dužnosti" bile toliko uobičajene i dobro poznate, da nitko u judicijariji nije nalazio potrebnim pobliže ih komentirati i opisivati. Vrlo karakteristična obveza stražarenja spominje se u vrelima tek tridesetih godina 15. stoljeća, premda je, obzirom na njen karakter, najvjerojatnije postojala od ranije. Grad je imao doduše plaćenih "noćobdija", podvrgnutih nadzoru gradskom porcolabo, a ovaj izravno capitaneo castris, ali je u ovoj obvezi, koju su građani morali osobno obavljati, na specifičan način izražen duh srednjovjekovnog grada, povezan čvrstim sponama prema svijetu vani. Vigilatura se, naime, nije mogla pretvoriti u novčanu obvezu poput ostalih radnih renti, što izravno saznajemo iz povremenih oslobađanja od plaćanja obveza gradu "pro serviciis" koja nisu uključivala i ovu obvezu ("...demptis vigilaturis...").⁴⁷ Navodimo vrelo u kojem je

³⁹ Obično nailazimo na apstraktne formulacije da dažbine nisu plaćene "... a pluribus retroactis temporibus..." (isp. npr. MCZ, IX, 298/ib.VI,127/ ib.215/ ib.MCZ, VII, 393 i dr.), a tek se rijetko navodi točan broj godina za koje dažbine nisu namirene. Ponekad je stupanj tolerancije općine tako visok, da npr. za nekog obučara Martina, sina Georgija, stoji zabilježeno da dotični svoje novčane dažbine i ostale obveze nije namirio čak 23 godine ("...debet...plura dacia et collectas de eadem domus et fundi... et vigilaturas... a viginti tribus annis..." - isp. MCZ, VI, 151).

⁴⁰ Isp. npr. MCZ, IX, 298/ ib. 327/ ib. 330.

⁴¹ MCZ, VI, 127; MCZ, IX,151-152.

⁴² MCZ, VII, 393.

⁴³ MCZ, VI, 151; MCZ, VII,10/ ib,222/ MCZ,X,38/ ib,42/ ib,44/ ib.47/ ib.65/ ib.186/ MCZ, XI, 19/ ib.55.

⁴⁴ MCZ, X, 324 ("... servicia ordinaria communia, que in medio nostro per nos dumtaxat fieri et imponi solent...") Isp.i MCZ, XI, 19/ ib.55.

⁴⁵ Isp. MCZ, X, 186.

⁴⁶ MCZ, X, 143; MCZ, XI, 60.

⁴⁷ MCZ, VII, 435. Stanovitog kovača Pavla npr. u znak zahvalnosti, općina oslobađa "...ab omnibus laboribus, demptis vigilaturis et daciis regie Majestatis..."

“cijena” obavljanja radnih renti uključena u iznos isplaćene kupovnine. Stanoviti je Baltazar, kupac dijela kuće udove Doroteje, koja je preostali dio zadržala za sebe, obvezao da će plaćati sve njene dažbine, uključujući i vigilaturu (“... *quod in omnibus oneribus videlicet taxis, tam regiis quam civilitatis, vigilaturis, laboribus vulgo thlaka* /... *habebit propriis suis expensis et pro ea exsolvere promisit*”).⁴⁸ Imućniji građani su ove svoje građanske dužnosti, ako već za njihovo izvršenje nisu angažirali najamne radnike, sluge i kalfe, po nepoznatom nam “cjenovniku” mogli - kako je napomenuto - “novcem odkupiti i namiriti.”⁴⁹

4.

Popis kurija i stanovništva zagrebačkog Gradeca od 1368. god. zanimljivim i kontroverznim podacima još uvijek predstavlja znanstveni izazov. Analizirajući te podatke, Tkalčić oprezno, izbjegavajući matematičke računice, ustvrđuje da se za dvorno mjesto plaćalo “nešto više od marke” (oko 200 denara),⁵⁰ a prema analizama Kampuša, za *domus* u gradu veličine cijele kurije (*curia integra*) dažbina je iznosila 300 denara, za polovicu kurije 150, za četvrtinu upola manje, te za osminu, 37,5 denara.⁵¹ N. Klaić primjećuje da se nakon Tkalčića rijetko tko potrudio provjeravati njegove rezultate, ali, komentirajući ovo vrelo, uglavnom prihvaća njegova tumačenja te zaključuje, kao i Tkalčić, da su vlasnici dvornih mjesta iskazali “veliki nemar” u plaćanju svojih dažbina.⁵² Margetić je, analizirajući arhivski predložak dokumenta, ukazao na brojne propuste u Tkalčićevoj transkripciji teksta i doveo u pitanje “ustaljena” mišljenja poput gore iznesenoga. U brojnim je opaskama sastavljача popisa Margetić prepoznao dvostruke i višestruke kompenzacije, preispitao dosadašnja tumačenja zbroja gradečkih kurija te aktualizirao ponovo ispitivanje podataka koje ovaj vrijedni dokument sadrži.⁵³

“Porezni dokument” od 1368. god. otkriva nam i iznose i kriterije određivanja općinskih dažbina za dvorna mjesta u gradu. O davanjima koja su teretila vlasnike nekretnina *in campo civitatis*, osim nesumnjivih potvrda da su i za njih ubirane dažbine, u vrelima ne nalazimo daljnje konkretne podatke. Da su te nekretnine bile obligatni “propratni” fond vlasnika dvornih mjesta izvori bogato dokumentiraju. I najsiromašniji gradsko domaćinstvo imalo je uobičajene poljoprivredne nekretnine *in campo civitatis* (koje ralo oranice, vinograd), a taj je fond gradske elite i bogatih građana obuhvaćao - što izvori također višestruko potvrđuju, na desetke rala oranica, po nekoliko vinograda, sjeništa, komplekse šuma itd. “Vlastnica”⁵⁴ čitavoga teritorija, općina je ubirala dažbine za sve nekretnine na svom teritoriju “*ratione dominii*,” a

⁴⁸ MCZ, XI, 60. Kupac je dijela kuće preuzeo i obvezu vigilature, budući da je prodavač bila - udovica, te sama nesposobna za obavljanje te građanske dužnosti.

⁴⁹ MCZ, IX, str. XXI.

⁵⁰ Tkalčić, I., MCZ, XI, str. XXVIII.

⁵¹ Kampuš, I., op. cit., str. 5-26.

⁵² Klaić, N., Povijest Zagreba, str. 239.

⁵³ Margetić, L., Zagreb i Slavonija (op. cit.) str. 173-183.

⁵⁴ Tkalčić I., MCZ, XI, str. III.

njena se prava na dažbine npr. za “...*cuisdam terre in nostro communi*...”⁵⁵ izravno spominju. Poznato nam je da je dio teritorije općina sama eksploatirala aranžmanima “*sub censu*” (“*terra communitatis conditionalis*”)⁵⁶ te u knjigama točno evidentirala census dugoročnih zakupnika. Znamo također da je prodavala nekretnine, “*propter non solutione daciorem*.”⁵⁷ Znamo da je ubirala fiksnu dažbinu za vinograde inkvilina. Znamo da su od 1384. god. uvedene posebne knjige⁵⁸ u kojima se, pod prijetnjom ništavosti posla, vodila evidencija o svim promjenama u pravima na nekretninama.⁵⁹ O visini, kriterijima, načinu određivanja tih dažbina nemamo, međutim, nikakvih izravnih vijesti.

⁵⁵ Isp. MCZ, X, 18. Terminima rimskog prava “*proprietatis*” i “*dominium*” označava se u pravilu pravo nadređene instancije, općine, tek iznimno “*trajni posjed*” njenih podanika, i to tada kada je riječ o spornoj situaciji, u kojoj općina preuzima odgovornost za evikciju te stjecatelju garantira da mu je nekretnina dodijeljena “*in pleno et pacifico dominio*”. Isp. MCZ, IX, 229.

⁵⁶ Riječ je o velikim kompleksima općinske teritorije. U najvećem postotku su to vinogradi, ali i oranice, sjeništa, mlinovi. “*Sub condicione*” se obrađuju i nekretnine crkve i crkvenih redova, bratovština, gradske bolnice i ubožnice, tek iznimno pojedinaca. U katernama s konca 14. stoljeća (1384.-1402.) npr. zabilježena su 42 prava nad nekretninama obrađivana “*sub condicione*”, od njih su 25 pripadala općini. Tu treba pribrojiti i one gdje nije navedeno kome se treba census isplaćivati, po svoj prilici zbog notornosti te činjenice. U posjedovnim knjigama iz razdoblja 1427.-1440. god. nalazimo npr. sljedeći omjer - od ukupnih 61 nekretnina označenih kao “*condicionalis*”, 38 pripadalo je općini, 10 gradečkoj crkvi i crkvenim redovima, 8 gradečkim bratovštinama, 2 gradskoj bolnici te za tri nedostaje podatak kome se census treba isplaćivati. U razdoblju 1441.-1470. zabilježeno je ukupno 48 nekretnina koje se obrađuju “*sub condicione*”, a od toga je 28 pripadalo općini. U izvorima iz zadnjih godina 15. i početka 16. stoljeća zabilježena nekretnina koja je “*condicionalis*” i nije općinska prava je rijetkost. Ispitaj podrobnije - Apostolova Maršavelski, M., Neke značajke dugoročnog zakupa nekretnina u srednjovjekovnom Zagrebu, Pravni vjesnik Pravnog fakulteta u Osijeku /3-4/1990.

⁵⁷ Povremeno, intervencije općine u tom pravcu zapremaju najviše prostora u posjedovnim knjigama (isp. npr. posj. knjigu iz 1434. god. MCZ, IX, 258-274). Kupci tih nekretnina u velikom su broju članovi magistrata, bivši i “*moderni*”, ali i novi građani, koji su tom kupnjom ispunjavali glavni uvjet za stjecanje civiteta (*Item... communitas... pro persolucione daciorem regalium, taxarumque nostrarum communium, ac pro exhibicione aliorum debitorum et oportunorum servitorum nostrorum communium... fundum... medie curie... domino Paulo, ut novo concivi nostro, literatorie confirmavit perpetuo possidendam* - MCZ, IX, 259). Tkalčić smatra da se svaki drugi do lihvara “*nećkao takvu kuću kupiti*”, dok Kampuš zaključuje da je općina pazila da kupci budu ugledna položaja (op. cit., str. 15). Sigurno je, međutim, da je interesenata za kupnju kuća u gradu uvijek bilo, pa i prostora za manipulacije tim prostorom.

⁵⁸ MCZ, IX, 1. Isp. statutarnu odredbu općine od 1384. god. u kojoj su navedeni tek neposredni povodi uvođenja ovih knjiga. Tim se je potezom općina, proglašivši svoju isključivu kompetenciju da za stečene nekretnine na svojoj teritoriji izdaje “*litera confirmatoria*”, afirmirala, između ostalog, kao *locus credibilis*, te konkurentnom zagrebačkom kaptolu oduzela zasigurno značajan dio prihoda.

⁵⁹ Stjecalac nekretnine, kako je npr. zabilježeno u katerni iz 1428. god., “*...liberam habeat gubernandi et quomodoquaque voluerit disponendi facultatem...*” (MCZ, IX, 165). Njemu se nekretnina upisuje “*...iure perpetuo et irrevocabiliter possidendam per eundem et suos heredes et posteritates tenendam... pariter... habendam in vita vel in morte quomodoquaque voluerit disponendam...*” (MCZ, X, 33). Isp. i MCZ, X, 113; MCZ, XI, 39 te više upisa u katernama iz 1444./ 47./ 63./ 66./ 67./ 73./ 78/ god. te iz 1503./ 14./ 20./ 22.god.

Iznosi općinskih "taxa" za dvorna mjesta u popisu iz 1368. god. označeni su kao "pretjerano visoki",⁶⁰ a usporedbe s nekim poznatim nam činjenicama to i potvrđuju. Primjerice, samo za dvorno mjesto vlasnikova općinska *taxa* bila je čak desetak puta veća od iznosa kojeg je vlasnik morao odvojiti na ime *dacia regis*, ako se i taj iznos određivao prema veličini kurije u gradu. Preciznije, ako je za *domus* od jedne kurije (*curia integra*) dažbina općini iznosila 300 denara, za ukupni broj kurija trebalo je, prema podacima dokumenta iz 1368. god. biti ubrano blizu 85.000 denara, a vladarev je paušal iznosio 40 maraka, odn. 8000 denara. Ako je pak npr. plaća gradskog notara, čelnika nevelikog plaćenog gradskog činovničkog aparata iznosila - kako saznajemo iz računa gradske judicarije - 12 forinti godišnje,⁶¹ stanoviti je notar Matej za svoje dvorno mjesto veličine jedne kurije u petoj inzuli, kako je registrirano u popisu iz 1368. god.,⁶² pod pretpostavkom da nije spadao u skupinu *non solvencium daciorem*,⁶³ morao izdvojiti oko trećine svoje godišnje plaće, a da bi kod toga ostao dužan naknade za svoje nekretnine in *campo civitatis*. U posjedovnim knjigama iz tridesetih godina 15. stoljeća nadalje - kada upisi sadrže više podataka, saznajemo da se kuća u gradu veličine kvarte kurije mogla kupiti i za tri ili čak dvije forinte, prazni prostor (*fundus vacuus*) iste veličine i za manju svotu,⁶⁴ što - primijenimo li kriterije iz popisa iz 1368. god. - znači da se i za te nekretnine skromne vrijednosti na ime dažbina morala godišnje izdvajati trećina, polovica, ili čak čitav iznos njene kupovnine. Ne bi male dažbine plaćao ni, primjerice, dobro stojeći trgovac drvom, izvjesni Ivan sin Petra iz Praga, koji je, kako saznajemo iz katerne od 1469. god. kupio dvorno mjesto veličine jedne kurije te 17 rala oranice i dva vinograda, plativši za sve ukupnih 80 forinti.⁶⁵ Pod pretpostavkom da su sume i kriteriji iz dokumenta od 1368. god. bili još aktualnima, ovaj je trgovac drvom trebao samo za stečeni *domus* u gradu platiti oko dvadeseti dio kupovnine svih navedenih nekretnina, a da su kod

⁶⁰ Klaić, N., op. cit., str. 239.

⁶¹ Isp. MCZ, XI, 222. *Magistro scole* plaća je iznosila 9 forinti, a gradski je notar često obnašao i tu dužnost (Isp. MCZ, IX, 303). Prema Statutu zagrebačkog kaptola pripadao mu je još stoti dio ubrane vinske i žitne desetine (MCZ, VII, 370-371).

⁶² MCZ, XI, 229.

⁶³ Podno popisa vlasnika kurija zabilježeno je da je ukupni iznos kurija umanjen za 28 cijelih te jednu oktavu, na kojem su bile dvorna mjesta suca, vijećnika, gradskog notara "*ac aliorum non solvencium*" (MCZ, XI, str. 236). O ukupnom broju kurija na "poreznom" popisu ispitaj Margetić, Zagreb i Slavonija, op. cit., str. 174-180.

⁶⁴ Isp. MCZ, IX, 261 ("*Item ... communitas ..domus, fundi celariiue subterranei ac hedificiorum...una quarta in se resistentem, Scolastice relicte ... pro duobus flor. vendidit perpetuo possidendam...*"). Vidi MCZ, IX, 267. Prazni grunt (*fundus vacuum*) u gradskom suburbiju mogao se je tridesetih godina 15. stoljeća dobiti čak i za polovicu forinte (MCZ, IX, 267). Istodobno "*domus, fundus et hedificia*" u gradu, veličine polovice kurije, nekom je Talijanu Jakobu prodana npr. za samo četiri i pol forinti (MCZ, IX, 268), *domus* uz prapratni "grund" nekretnina, veličine kvarta kurije u Šošarskoj vesi, za 10 forinti i tri pensa (MCZ, IX, 269) itd. itd.

⁶⁵ MCZ, IX, 193-194. Iste je 1430. god. doseljenik iz Praga uzeo u zakup "*molendinum condicionalne*" za 26 forinti, "*plene persolutis*", uz godišnju zakupninu od jednog zlatnog forinta "*et unum cubulum avene*" (MCZ, IX, 186) te sljedeće godine još jedan vinograd s pertinenacijama, plativši ga za 21 forintu (MCZ, IX, 208).

toga kupljene oranice i vinogradi ostali "neoporezovanima". Međutim, u dvije decenije ranijoj katerni zabilježena je prodaja gradskog prostora veličine čak četiri kurije "*propter non solutionem daciorem*".⁶⁶ Dažbine bi za gradski prostor od četiri kurije, prema kriterijima poreznog dokumenta iz 1368. god., iznosile 1200 denara za samo jednu godinu, a dotadašnji vlasnik nije platio "*...tam domini regis...quam collecta et aliis serviciis*" više godina unatrag. Od dobivene kupovnine namirena su dva njegova vjerovnika - jedan, neki Ivan Bolsek s 9,5 forinti, drugi - Blaž Stojmilić s 15 bečkih denara. Općina je na ime dažbina inkasirala tek 8 forinti, odnosno manje od polovice samo jednogodišnjeg iznosa dažbina. Ako je na visinu dažbina i utjecala činjenica da se radilo o praznom prostoru, dažbine bi za prostor te veličine, i to za "*pluribus retroactis temporibus*", morale, prema kriteriju popisa iz 1368. god. biti mnogostruko veće. Ipak, više od polovice dobivene kupovnine odvojeno je za tražbine dvojice vjerovnika, pred kojima je općina - imala pravo prvenstva namirenja. Premda rijetko, u vrelima se spominju "samostalne" dažbine za pojedine nekretnine. "*Condam judex*", Miklin 1394. god. je npr. "*pro serviciis suis*"⁶⁷ oslobođen plaćanja dažbina za jedan vrt. Nekoliko godina kasnije, općina zahvaljuje ("*...nos fecimus graciam...*") istom Miklinu tako što isti "*...nunquam solvit dacium de uno horto suo*".⁶⁸ Kako dotični nije, kao bivši sudac, poput aktualnog vijećnika, gradskog notara "*et aliorum non solvencium*" bio oslobođen plaćanja dažbina za dvorno mjesto, privilegija koju je dobio od općine odnosila se samo na taj vrt - nekretnina, koja se u pravilu nalazila u suburbiju⁶⁹ - za ostale nekretnine in *campo civitatis* kao i za dvorno mjesto bio je dužan isplatiti odgovarajuće dažbine. Pribroje li se dažbine za dvorna mjesta i one za fond izvansuburbijevih nekretnina, "poreska" su opterećenja u Gradecu bila nesporno velika, a gradski prostor, a time i civitet i sve što je on značio, bio nedostižan za veliki postotak gradskog stanovništva,⁷⁰ što na izravni način ilustrira "drugi popis" dokumenta iz 1368. god. Općina je, dakako, imala "dobre razloge" zahtijevati visoke dažbine od svojih podanika, što potvrđuju sačuvane *rationes* iz sredine 15. stoljeća⁷¹ i naprijed komentirani "potezi" utjerivanja novaca u gradsku

⁶⁶ MCZ, XI, 9-10.

⁶⁷ MCZ, IX, 73.

⁶⁸ MCZ, IX, 90.

⁶⁹ Vidi npr. MCZ, IX, 68/ib.304; MCZ, X, 231 ("*...horticulo extra...portam*"); MCZ, XI, 30 ("*...horto sub muro...*")/ib.91 ("*...hortum inter...terre arabilis...*").

⁷⁰ N. Klaić, op. cit., isp. str. 238-241. Po mišljenju autorice, visoke dažbine bile su razlogom da velik broj gradskih stanovnika nije želio civitet te ističe da "dažbina nisu bili pošteđeni ni vlasnici nekretnina koji ga nisu imali...".

⁷¹ Sačuvana knjiga gradskih računa iz 1482. god. (*Registrum factum super expensas communitatis tempore judicatus circumspecti Valentini* - MCZ, XI, 222-226) otkriva velike rashode koji su teretili općinski budžet. Premda je bila odavna ukinuta, "zalazanina" se banu, ipak u praksi primjenjivala, pa je na primjer na praznik sv. Jelene grad darovao banu vola u vrijednosti od 2 forinte, kruha za iznos od 120 denara, krme za jednu forintu, sijena za 100 te slame za 50 denara, a darovi slične sadržine učinjeni su banu iste godine i za praznik sv. Margarete. Općina je bila "darežljiva" i prema drugim visokim ličnostima. Tako je te godine gradski sudac Conrad Rawsar, odnijevši gradečka *dacia regis* kraljevom izaslaniku Georgiju Kara u Varaždin, darovao

blagajnu, kojima je, osim toga, eliminiran iz redova građana gospodarski najinferniji sloj stanovništva.

Sam nam se pak "vlasnički popis" ovog dokumenta, s brojnim opaskama njegova sastavljača te, kako je Margetić⁷² ustvrdio, isto tako brojnim "znakovima" uz pojedina imena, doima kao "koncept" nekog kasnijeg, urednijeg "službenog" dokumenta. Ukratko, uzimajući u obzir ove pokazatelje jedno je od pitanja koje nam se nameće i to - da li je zapravo jedino navedeni, k tomu i lako dostupni, podatak o veličini dvornog mjesta bio i jedinim faktorom određivanja visokih dažbina naznačenih uz dvorna mjesta. Kako nam veliki kazuistički materijal zagrebačkog Gradeca, koji obuhvaća, s manje ili više kontinuiteta, razdoblje od preko 150 godina, uskraćuje cijelosi uvid u "poresku politiku" Gradeca, svi bi zaključci o tom pitanju ostali na razini hipoteze. Tvrdnja Nade Klaić da "općina nije našla ključ po kojem će oporezivati građane" temelji se na nedostatku vrela,⁷³ premda to ne mora značiti, što nam se i čini malo vjerojatnim, da je ovo, i te kako važno pitanje, ostalo otvorenim, a dažbine za izvangradske nekretnine utjerivane "stihijski", od slučaja do slučaja i bez dosljednog kriterija.

5.

Novčanu "taksu" općini su plaćali i inkvilini, bezzemljaši, oni koji "ne imaju ništa svojeg, nego su na stanu", kako ih Mažuranić definira.⁷⁴ Na "drugom popisu" dokumenta od 1368. god.⁷⁵ koji daje jedinstvenu sliku društvene strukture Gradeca sredinom 14. stoljeća, nalazi se ubilježeni 358 inkvilina, a samo uz njih osmorica stoji opaska "*habens vineam*", što iznosi zanemarivih 2%. Međutim, i tu bi osmorica najvjerojatnije trebalo ubrojiti u bezzemljaše budući da "*habens vineam*" može značiti i da je riječ o vinogradu "*sub censu*", ("*vinea condicionalis*"), a ne u vlasništvu ("*vinea libera*").⁷⁶ Za te su vinograde inkvilini plaćali 10 denara takse, 10 više od najniže, početne, koju je plaćao npr. "*unus pauper homo*"⁷⁷ na istom popisu.

"*damaskino pro VI flor.*", a njemu je na ime troškova puta isplaćeno čak 13 pensa. U registru se spominju darovanja *comiti Martino*, kraljevom nunciju Ladislavu Vessanyju i još nekima. Nisu bili mali ni rashodi općine - ubilježeni pedantno i s pobližom specifikacijom - oko održavanja gradskih vratiju i prostora oko njih, zdenaca, mostova, crkvenih zvona itd. Radnicima angažiranim na tim poslovima isplaćivalo se po desetak i više denara nadnice, ponekad s dodatkom u hrani i odjeći. Općina je te godine imala troškove oko nabave građevnog materijala, ali je izdala i povelike sume za čitav popis "luksuznih" predmeta - 100 je denara bilo izdato mesarima Dioniziju i Miklinu, koji su općini dopremili vino "malvaziju" i čitav popis "ostalnih stvari". ("*Item dedi Dionisio et Miklin carnifici C den., qui conduxerunt malvasiam et alias res...*"). Na dan sv. Georgija općina je ponovno ugostila bana, kupivši ribe za 3 forinte, riže, mandula, i još koječega navedenog u spomenutom dokumentu.

⁷² Margetić, op. cit., str. 174-177.

⁷³ Klaić, N., op. cit., str. 238.

⁷⁴ Mažuranić, op. cit., str. 437.

⁷⁵ MCZ, XI, str. 237-249.

⁷⁶ Apostolova Maršavelski, Neke značajke dugoročnog zakupa nekretnina, op.cit.

⁷⁷ MCZ, XI, 239.

Inkvilinima je dažbina, očito, određivana prema njihovoj "imovnoj snazi", a najviši je paušal iznosio 50 denara. Najveći broj njih plaćalo je godišnju taksu od 10 i 20 denara, a čak 144 nije označeno nikakvim zanimanjem, pa je riječ najvjerojatnije o nekvalificiranim radnicima. Nekvalificirana radna snaga su i "ligonisti" ("*cum ligone*") kojih je na broju 101, tj. nešto manje od trećine. Oni su radnici s "motikom", na tuđoj zemlji, težaci. Uz 76 inkvilina nalazimo oznaku o nekom obrtu kao zanimanju, premda to može značiti da je riječ o naučnicima, kalfama, pomoćnoj radnoj snazi gradečkih obrtnika. Među preostalima nalazimo npr. jednog svećenika, jednog magistra, jednog "literatu", jednog svirača i još ponekog, s iznimnim za ovaj spisak zanimanjem, a poneki su od tih, zanimanjem "nepripadajućih" ovoj skupini, plaćali i maksimalnu taksu od 50 denara. Ukratko, oko 70% inkvilina uzdržavalo se iznajmljujući radnu snagu, baveći se svim i svačim, a najveći dio radeći na tuđoj zemlji. Ako je Gradec po nekim proračunima (Grothusen)⁷⁸ sredinom 14. stoljeća imao oko 3000 stanovnika i ako uzmemo u obzir činjenicu da se na popisu nalaze samo inkvilini muškog spola, dok u izvorima nalazimo svu silu sluškinja, hljebarica, ribarica, solarica, filjarkinja itd. - uz tzv. faktor multiplikacije, nismo daleko od zaključka da je skoro svaki treći žitelj Gradeca imao status inkvilina. Pribrojimo li uz njih i gradečke *inhabitatores*, koji su najvećim dijelom spadali u gospodarski i socijalno inferiorni sloj gradskog žiteljstva, možemo konstatirati da je u vrelima Gradeca već sredinom 14. stoljeća prepoznatljiv proces stvaranja nove društvene stratifikacije - poslodavaca i najamnih radnika.

U literaturi je zaobideno pitanje razlikovanja inkvilina od onih označenih kao *inhabitatores* (i *inhabitrices*), a tu razliku, po našem mišljenju, vrela nedvosmisleno otkrivaju. Premda ih se u ponekom usamljenom vrelu terminološki izjednačuje,⁷⁹ kriterij razlikovanja između ove dvije kategorije gradskog stanovništva čini se veoma jasnim. Prvo, *inhabitatores* srećemo u posjedovnim knjigama kao vlasnike nekretnina, najčešće *in campo civitatis*, uglavnom skromne vrijednosti. Pokoji je inquilin upisan u sudskim knjigama kao svjedok ili u nekoj drugoj ulozi pcesca, ali ova se skupina ne spominje u knjigama u kojima se registriraju prava nad nekretninama. Osmorica "*habens vineam*" na popisu inquilina dokumenta od 1368. god. tek su, kako je napomenuto, najvjerojatnije bili dugoročni zakupnici tih vinograda, iz čega se može izvući zaključak da stvarnopravni zakup nad nekretninom nije bio dovoljan da se njegov titular uvrsti među *inhabitatores*. Drugo, među *inhabitatores* valja ubrojiti i dvije skupine žiteljstva koji, gospodarski i socijalno, imaju malo zajedničkog s najvećim brojem pripadnika skupini *inhabitatorum*. Tu spadaju, naime, i pripadnici vlastele, koji su imali palaču u gradu ili nekretninu na teritoriji općine, ali za civitet nisu ispunjavali neki od daljnjih uvjeta ili nisu za njega bili zainteresirani. Navedimo tek turopoljskog plemića Ivana, sina Mihajla "*...nobilis jobagio castrensis...*", u posjedovnoj knjizi od 1428. god. zabilježenog kao vlasnika vinograda na teritoriji

⁷⁸ Grothusen, K.-D., op. cit., str. 168.

⁷⁹ MCZ, V, 342 ("*Herga inquilinus nostre civitatis seu inhabitator...*"). Isp. i MCZ, XI, 94/ib, 104.

Gradeca,⁸⁰ ili Gregorija Bradača iz Ladomerza (*"jobagio castrensis de Ladomerz..."*), vlasnika palače u gradu veličine dvije i pol kurije, kako je upisano u posjedovnoj katerni od 1469. god.⁸¹ U molbi, koju je Gregorije Bradač uputio gradečkom magistratu i koja je u cijelosti sačuvana,⁸² sadržana je obavijest molitelja da je kupio i u potpunosti platio kuriju u gradu (*"...nos quendam fundum curie in medio vestro comparavimus et precium eiusdem curie plenarie persolvimus..."*) popraćena uvjerenjima da će poštivati sva gradska prava. Molba je pozitivno riješena, pa su u katerni iz te godine pisac molbe i poimenice navedeni članovi njegove obitelji zabilježeni kao "novi građani". U drugu skupinu spadaju Židovi, u vrelima dosljedno označeni kao *inhabitatores civitatis*. Poznata ograničenja njihove pravne sposobnosti, naslijeđena od kršćanskog Rima, proširena u srednjem vijeku, zatječemo i u Gradecu, ali se ta ograničenja, barem u principu ne odnose na njihovu sposobnost stjecanja nekretnina.⁸³ Međutim i ovdje im je, kao i drugdje uskraćeno bavljenje obrtima i pristup obrtničkim *confraternitates*, pa ih u posjedovnim knjigama srećemo najčešće kao prodavce nekretnina *"pro debitis et usura"*, *"pro inpigneratione et usura"*,⁸⁴ ali i kao vlasnike kuća u gradu. Izvjesni Andrija Judeus⁸⁵ npr. imao je kuću veličine cijele kurije u blizini (*in vicinitate*) priseznika Valentina, prodanu prije njegova odseljenja iz Gradeca gradskom vijećniku Tomi Ugrinoviću za 90 forinti. Židov Mateja (*"Matheus judeus"*) imao je kuću, veličine polovice kurije, koju je njegova žena Sauli - kako stoji u katerni iz 1453. god. - prodala nekom Demetriju iz Ivanića za 10 forinti.⁸⁶

I inkvilini i inhabitatori isključeni su iz javnog života, bez političkih su prava i *"libertates"*, rezerviranih samo za građane. Najveći postotak inhabitatora - gospodarski dijeli sudbinu inquilina, rješavajući svoju egzistenciju iznajmljivanjem radne snage. Vlasništvo nad domusom u gradu - jedan od osnovnih uvjeta za stjecanje civiteta - kako izvori otkrivaju - morao je biti veličine barem kvarte kurije. Neka je

⁸⁰ MCZ, X, 165.

⁸¹ MCZ, X, 276-277. Gregoriju Bradaču, njegovoj ženi Katarini, sinovima Stjepanu i Laurenciju te sestri Doroteji, kako stoji zapisano u spomenutoj katerni, upisana je palača veličine dvije i pol kurije te vrt u suburbiju, kupljenih od fratara dominikanskog samostana za sumu od 80 zlatnih forinti. U međuvremenu se dotični teško ogriješio o "gradske zakone" zbog čega mu je konfiscirana čitava imovina, kada je zacijelo izgubio i civitet, za koji je, kako nas njegova molba uvjerava, i te kako bio zainteresiran. Dvadeset godina kasnije, 1481. god. Gregorije (Georgije) Bradač se nalazi na listi plemića, optuženih za nezakonito ubiranje maltarine (MCZ, II, Doc. 234), a u računima gradske općine nalazimo nekoliko opaski da su G. Bradaču *"curiali chasmensi"* isplaćene neke sume (MCZ, XI, 252, 259, 269).

⁸² MCZ, II, Doc. 263.

⁸³ Prisutnost Židova na ovom području izvori zarana potvrđuju. Svojim su kapitalom toliko pomogli obnavljanje zemlje nakon tatarskih pustošenja, da su 1251. god. od Bele IV. dobili priznanje u vidu posebne "zlatne" bule. Isp. Gailard, A., *La condition des Juifs dans l'ancienne France*, Paris, 1942.; Grothusen, op. cit., str. 177.

⁸⁴ Vidi MCZ, X, 60, 4/ ib. 83, 1/ ib. 105, 1/ ib. 106, 3/ ib. 125, 1/ ib. 145, 2/ ib. 150, 1/ ib. 151, 2/ ib. 214, 1 i dr.

⁸⁵ MCZ, X, 79.

⁸⁶ MCZ, X, 148.

udova Margareta npr. svom sinu, sucu Ivanu (*Johanni judici*), osim oranica i nekretnina in *campo civitatis*, darovala i kuću veličine šest kvarti, zadržavši za sebe jednu kvartu "radi građanstva" (*"...salva una quarta curie in predicto domo, quam domina Margaretha pro se reservavit usque ad mortem suam ratione civilitatis pro se reservavit perpetuo possidendam..."*).⁸⁷ Ispunjenje ovog uvjeta sudeći po "imovinskoj snazi" za većinu je inhabitatora bio teško dostižni cilj. Iz nama nepoznatih razloga, nekim je stanovnicima općina izlazila u susret, "pretvarajući" njihovu faktičnu oktavu kurije u veću - *ratione civilitatis*. Tako, na molbu nekog Petra, sina Ivanovog, općina je "priznala" njegovu osminu kurije kao kvartu (*"...quendam octavam ex instanti ipsius Petri petitione in unam quartam curie ratione civilitatis fecimus redundari..."*),⁸⁸ a faktička idealna polovica kvarte kurije (*"...unam videlicet octavam... prius jam vero unam quartam..."*) na molbu dvojice kupaca, obučara Martina i njegovog kolege Petra, "preinačena" je u fiktivne druge kvarte⁸⁹ - najvjerojatnije zbog istog razloga, premda to nije izričito u vrelu navedeno. Civitet je u Gradecu sredinom 14. stoljeća, sudeći po visini dažbina, bio skup, ali su, kasnije, koncem 15. stoljeća, uvjeti za stjecanje vjerojatno "ublaženi," kao što su, uostalom i političke i gospodarske okolnosti bile bitno promijenjene. U tom razdoblju u posjedovnim knjigama nalazimo velik broj upisa stjecanja gradskih nekretnina skromne vrijednosti, uz zabilješku da je stjecatelj postao novim građaninom (*"iam concivis noster"*). Masovnom inauguracijom siromašnog življa iz bliže i daljnje okolice ugroženi je grad svojim utvrdama pružao utočište, a općina povećavala svoje obrambene izgleda.

Rezimirajući rečeno, vlasništvo nad nekretninom - u gradu ili in *campo civitatis* - bio je "čvrsti" kriterij podjele kategorije inhabitatora od kategorije inquilina. Inkviline, uostalom, kako je rečeno, ne srećemo, poput inhabitatora u posjedovnim knjigama - po kojeg od njih spominje se tek u sudskim katernama, kao svjedoke ili u nekoj drugoj ulozi procesa. I jedni i drugi plaćali su općini svoju *taxa comunitatis*, određenu, međutim, po različitim kriterijima. Inhabitor je plaćao dažbine za nekretninu, inquilin, često i za samu mogućnost prebivanja u gradu - "glavarinu" od 10 denara. Inhabitori, za razliku od nositelja civiteta, nisu bili dužni *servicia communis*, pa su plaćali samo svoj "teragij". Tkalčić je, uostalom, predobro poznao izvore, a da bi u naslovu, izgubljenom početku popisa vlasnika kurija od 1368. god. izostavio inhabitatore od inkvilina strogo odvojenih na posebnoj listi.⁹⁰

Zaključak

Dacia regis u nepromijenjenom iznosu od 40 maraka (200 pensi) isplaćivana je vladaru počevši od 1258. god. do konca 15 stoljeća. Iz popisa kurija i stanovništva

⁸⁷ MCZ, X, 173.

⁸⁸ MCZ, X, 133.

⁸⁹ MCZ, IX, 176.

⁹⁰ Od akademika Margetića, koji je uspio doći do arhivskog predložka popisa od 1368. god., dobili smo potvrdu da je naslov popisa inkvilina u dokumentu od 1368. god. originalan, odnosno da ne potječe od Tkalčića, poput naslova "prvog spiska", na čemu mu na ovom mjestu zahvaljujemo.

od 1368. god. ne saznajemo izravno da li je u navedenim sumama uključen i dio namijenjen vladaru, koji bi u tom slučaju iznosio manje od desetine iznosa općinskih novčanih dažbina. Kriterij određivanja dažbina - veličina dvornog mjesta izražena u veličini kurije nije, čini se, premda uredno naveden, dosljedno primijenjen, sudeći po nekim "odstupanjima" od fiksnih iznosa na koje bi morale glasiti, a da su kod toga isključene kompenzacije i rješavanje internih odnosa između "poreznih" obvezanika i općine. Ta odstupanja daju prostora tezi da veličina gradskog prostora možda i nije jedino relevantni faktor pri određivanju visine novčanih obveza njihovih vlasnika. U izvorima nalazimo pokazatelje koji ne ostavljaju mjesta sumnji da je općina ubirala dažbine od vlasnika svake nekretnine na općinskoj teritoriji, ali kriterij njihova određivanja i konkretni iznosi ostaju zagonetkom. *Servicia communia* kao i *dacia regis* teretila su samo nositelje civiteta, a u nekoliko izvora nalazimo njihovu pobližu specifikaciju, kao i činjenicu da je dio građanstva u pravilu isplaćivao njihovu novčanu protuvrijednost.

Popis inkvilina otkriva da je taj dio stanovništva u oko 70% nekvalificirana radna snaga, koja plaća općini taksu od 10 denara za samu mogućnost prebivanja u gradu, do maksimalnih 50 denara, određenih prema "imovnoj" snazi. Inkvilini - bezzemljaši, u koje treba ubrojiti i 2% onih označenih kao "*habens vineam*", koji su najvjerojatnije tek dugoročni zakupnici vinograda (*vinea condicionalis*), skupa s inhabitatorima, vlasnicima u najvećem procentu nekretnina skromnih vrijednosti, čine gospodarski inferiorni sloj gradskog stanovništva, isključen iz javnog života i bez političkih prava. Status inhabitatora imaju, međutim, i poneki pripadnici vlastele koji nemaju civitet te Židovi kojima je ta mogućnost apriorno uskraćena. I jedni i drugi plaćaju svoju "taxa" općini, određenu po različitim kriterijima. Inkviline, odvojene, uostalom, na posebnom popisu valja razlikovati od inhabitatora činjenicom što su ovi drugi bili vlasnicima nekretnina, u gradu ili na teritoriji grada, ali za civitet nisu ispunjavali tražene uvjete ili nisu za njega bili zainteresirani.

Summary

GRADEC ZAGRABIENSIS - *dacia regis, taxa communitatis, servicia communis*

The Author observes the sources that incorporate the facts and particulars about citizens' rates levied by the sovereign and taxes of the citizens and other categories of inhabitants to the local authorities.

The first one, *dacia regis*, was established in the middle of the 13th century persisting as the equivalent flat rate until the second half of the 15th century.

The sources referring monetary rates to the local authorities do comprise considerably interesting (and controversial) particulars primarily in the "tax document" from 1368.

Non pecuniary rates on citizens (*cives*, holders of citizenship) the sources cover only through the general pattern. Analysing the burden of taxation on the category of the inhabitants without citizenship - *inhabitatores* and *inquilinis*, the Author's approach does indicate another criterion of their evaluation, registered in the sources

but not recognized in literature.

Key words: *dacia regis, taxa communitatis, vigilatura, inhabitatores, inquilini.*

Zusammenfassung

ZAGREBER GRADEC - *dacia regis, taxa communitatis, servicia communis*

Die Autorin beruft sich auf Quellen, die Daten über die Abgaben der Bürger an die Herrscher sowie Bürger und andere Einwohnerkategorien der Gemeinde (*civitas Montegrechensis*) enthalten. Die ersten, *dacia regis*, wurden Mitte des 13. Jahrhunderts festgelegt und wurden im gleichen Pauschalbetrag bis zur zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts erhoben. Über die Geldabgaben an die Gemeinde enthalten die Quellen interessante und kontroverse Daten, besonders in einem „Steuerdokument“ von 1368. Die nicht geldlichen Verpflichtungen der Träger der Bürgerrechte sind in den Quellen nur ungefähr angegeben. Indem sie die Abgaben der Einwohner, die nicht die Bürgerrechte hatten - *inhabitatores und inquilini* - kommentiert, zeigt die Autorin in den Quellen erkennbare, doch in der Literatur vernachlässigte, Kriterien zu ihrer Unterscheidung auf.

Schlüsselwörter: *dacia regis, taxa communitatis, vigilatura, inhabitatores, inquilinis.*

Sommario

GRADEC ZAGRABIENSIS - *dacia regis, taxa communitatis, servicia communis*

L'Autrice descrive le fonti che incorporano i fatti e in particolare a proposito delle imposte dei cittadini prescritte dal sovrano e le tasse dei cittadini e delle altre categorie di abitanti alle autorità locali. La prima, *dacia regis*, fu stabilita nel mezzo del XIII secolo persistendo come l'imposta fissa equivalente sino alla seconda metà del XV secolo. Le fonti riferite alle tasse monetarie alle autorità locali contengono particolari notevolmente interessanti (e controversi) specialmente nel «documenti sulle tasse» dell'anno 1368. Le fonti si occupano delle tasse non pecuniarie sui cittadini solo attraverso il modello generale. Analizzando l'onere della tassazione sulle categorie degli abitanti senza cittadinanza - *inhabitatores e inquilinis* - l'approccio dell'Autrice indica un altro criterio della loro valutazione, contemplato nelle fonti ma non riconosciuto nella letteratura.

Parole chiave: *dacia regis, taxa communitatis, vigilatura, inhabitatores, inquilinis.*